

M. Gaukhman

“WILD FIELD”: THE TURKIC HISTORICAL HERITAGE IN UKRAINIAN-RUSSIAN INTELLECTUAL TRADITION

The orientalist discourse of “Wild Field” in Ukrainian-Russian intellectual tradition of the second half of XIX – early XX centuries is analyzed. The origins of the discourse of “Wild Field”, his constructing in Ukrainian-Russian historiography of the second half of XIX – early XX centuries, this discourse’s main utterances and his popularization in the early XX century are investigated.

Keywords: discourse, metanarrative, orientalism, Ukrainian historiography, Russian historiography.

Матеріал надійшов 26.02.2014

УДК 947.7

Орел Ю. В.

ОЛЕКСІЙ КИРИЛОВИЧ ЄЛАЧИЧ: УКРАЇНСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЯ

У статті представлено біографічні відомості з життя видатного югославського історика О. К. Єлачича, пов’язані з його дитинством і молодими роками, проведеними в Україні, зокрема про громадсько-політичну діяльність у роки Першої світової війни та Визвольних змагань, до еміграції наприкінці 1920 р. до Королівства сербів, хорватів і словенців.

Ключові слова: петербурзька історична школа, Міністерство великоруських справ, еміграція, Югославія.

Олексій Кирилович Єлачич (1892–1941) – відомий югославський історик, вихованець петербурзької історичної школи, життя якого було розділено на три періоди: на першому етапі доля його складалася, як і в інших представників його соціальної верстви в дореволюційній Російській імперії, – народився в Києві, навчався в гімназії, потім у Санкт-Петербурзькому університеті, залишився на кафедрі для написання наукової роботи; але життя змінила війна і революція, з початком війни молодий науковець повернувся до Проскурова, працював у Всеросійській земській раді, очолював відділ національно-персональної автономії Міністерства великоруських справ у Раді Народних Міністрів Української Народної Республіки, був виклада-

чем Кам’янець-Подільського ліцею, аж поки не емігрував у 1920 р. до Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС). Постаць історика й українська частина його життя залишаються маловідомими в сучасній сербській, хорватській і македонській історичній науці, вагомий внесок у розвиток яких у міжвоєнний період зробив О. К. Єлачич.

У запропонованому дослідженні вперше проаналізовано документи особового фонду вченого, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського; поодинокі документи, пов’язані із захистом дисертації, у матеріалах фонду Київського університету, що зберігаються в Державному архіві м. Києва, та фонду Канцелярії попечителя

Київського навчального округу, що перебувають у Центральному державному архіві України, м. Київ, а також окремі документи Міністерства великоруських справ – у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, тобто будуть представлені результати опрацювання матеріалів київських архівів.

В українській історіографії постать О. К. Єлачича залишається недослідженою. Окремі аспекти діяльності молодого науковця в складі української культурної комісії, яка мала підготувати позицію делегації Української Держави на переговорах з радянським урядом Росії щодо розподілу культурної спадщини Російської імперії, було розглянуто в книзі С. Кота та О. Нестулі «Українські культурні цінності в Росії: перша спроба повернення, 1917–1918» і статті О. Лупандіна «Питання реституції культурних цінностей в контексті російсько-німецьких мирних переговорів 1918 р.» [8; 11].

О. К. Єлачич народився 6 січня 1892 р. у Києві в родині дворянина Кирила Миколайовича Єлачича і Людмили Костянтинівни [12, арк. 2 зв.–3]. Хресними батьками хлопчика були Гаврило Трохимович Носенко та Катерина Кирилівна Лазоренко. Це підкреслює зв'язок родини Єлачичів з родиною Стравінських (сестри Холодовські: Марія (заміжня за Гаврилом Носенком), Софія (заміжня за Олександром Єлачичем), Анна (заміжня за Федором Стравінським), Катерина (перший чоловік Микола Єлачич)). Згадуючи літа, проведені в селі Печеськах на Поділлі, що тоді належало Катерині Кирилівні Лазоренко, Ігор Федорович Стравінський пригадував і маленького Олексія, і його родину: «Крім того, енергія тітки Катерини була в той час повністю направлена на те, щоб псувати життя невістці, чарівній дамі, уродженій Людмилі Лядовій (Л. К. Єлачич, уроджена Помазанська. – Ю. О.) [10, с. 331], племінниці композитора. Тітка Катерина “конфіскувала” Людмилу дитину Олексія, після смерті чоловіка Людмили; це положення я порівнюю з тим, в якому опинився Бетховен, з тією лише різницею, що тітка Катерина була повністю позбавлена музичних здібностей» [10, с. 18].

Особисті й майнові контакти на той час міцно пов'язували родину Єлачичів з далекого казанського дворянства [7, с. 208] з Україною. Зокрема, у Проскурівському повіті цій родині належали села Ходаківці, Печеськи, Аркадійці. У «Подольському адрес-календарі» за 1895 р. Кирило Миколайович Єлачич, батько історика, згадується серед співробітників губернського по чиншовим питанням присутствія [9, с. 6],

пізніше був призначений на посаду предводителя дворянства Летичівського повіту [9, с. 122].

У 1909 р. О. К. Єлачич закінчив гімназію в Києві і вступив до Санкт-Петербурзького університету на історико-філософський факультет [2, с. 385].

У матеріалах особового фонду О. К. Єлачича збереглися звіти про закордонне відрядження і роботу в німецьких та італійських архівах. Відрядження тривало з 15 березня по 17 липня 1914 р. [4, арк. 1]. Уже в цей час визначився напрям досліджень майбутнього науковця, а саме історія Росії, над популяризацією якої він працюватиме згодом в еміграції в Югославії. Книга О. К. Єлачича, присвячена цій темі, «Історія Росії» була опублікована в Белграді у 1929 р., але не втратила своєї актуальності й нині, про що свідчать її чергові перевидання у 2008, 2012 рр.

Переломний момент свого життя О. К. Єлачич описав у «Звіті про наукові заняття 1914–1917 рр.», чернетка якого збереглася: «Первый год моего оставления прошел очень неблагоприятно. Сначала сильное переутомление после гос[ударственных] экзаменов, затем первое заболевание не дали мне возможности в должной мере углубиться в научную работу. Поездка же за границу (см. мой краткий отчет при сем прилагаемый) была, бесспорно, полезна и ценна по своим результатам. Вернувшись из заграницы, я едва сел за подготовку к экзаменам, как разразилась война, и, живя в приграничном Проскуровском уезде, я не мог сперва заниматься из-за происходивших кругом событий, а затем почти совершенно лишен был возможности работать научно из-за моей работы, связанной непосредственно с войной» [6, арк. 1].

Звіти, написані О. К. Єлачичем у перші роки війни, є цінним джерелом біографічної інформації про його громадське та наукове життя. Зокрема, вони містять відомості про роботу Олексія Єлачича в одному з відділів Всеросійської земської ради при VII армії, участь у роботі міської ради Проскурова і земської ради Проскурівського повіту у 1915–1916 рр. [6, арк. 3].

Активну участь Олексія Єлачича в громадському та освітянському житті Проскурова того часу підтверджують і документи Канцелярії попечителя Київського навчального округу, пов'язані з його нереалізованим наміром отримати посаду викладача російської мови й словесності Проскурівського реального училища у 1915 р. З листування випливає, що на момент порушення клопотання в цій справі О. К. Єлачич працював завідувачем відділу опіки при Проскурівській земській управі [13, арк. 5].

З 1 липня 1915 р. Олексій Кирилович здобув право приступити до обов'язків викладача, але вже з серпня мав відмовитись від цієї посади, оскільки став завідувачем відділу харчового медичного загону при Всеросійській земській раді [13, арк. 10].

У 1917 р. молодий історик активно реалізує свій викладацький потенціал, працюючи на вчительських курсах у Проскурові, на курсах при виконавчому комітеті XI армії тощо. З осені 1917 р. як викладач російської історії вечірнього відділення Київських Вищих жіночих курсів розпочав читати авторський курс «Громадський рух у Росії другої половини XVIII – першої половини XIX ст.» з практичними заняттями [6, арк. 3 зв.].

У 1917 р. Олексій Єлачич здійснив спробу скласти всі іспити, що передували захисту магістерської роботи, звернувся до Ради Петроградського університету й отримав дозвіл на переведення для складання магістерських іспитів у Київський університет. У результаті в лютому 1917 р. він склав іспити з історії церкви, нової історії і політичної економії. А решту іспитів планував скласти восени і навіть вирушити для цього до Петрограда [6, арк. 3 зв.], але вир історії вкотре втрутився в мирні плани історика.

Протягом 1918 р. Єлачичу вдалося скласти решту іспитів на ступінь магістра російської історії. У фонді Київського університету залишилися екзаменаційні протоколи: з історії вальденства і францисканства (травень 1918 р.), з «середньої» історії (5 червня 1918 р.), з російської історії (18 жовтня 1918 р.), з давньої історії (2 листопада 1918 р.), з історії Греції і Риму, з історії феодалізму [1, арк. 6–24]. У результаті у 1918 р. О. К. Єлачич захистив магістерську роботу і став приват-доцентом Київського університету.

1918 рік був активним для розвитку не тільки наукової кар'єри Олексія Єлачича, але й політичної. Енергійно він долучився до формування уряду Української Народної Республіки (що стало можливим після проголошення IV Універсалу).

У Міністерстві великоруських справ О. К. Єлачич був завідувачем відділу національно-персональної автономії [3, арк. 1 і зв.]. Працював над реалізацією встановлення органів національного самоврядування на місцях [15, арк. 7].

30 квітня 1918 р. О. К. Єлачич очолив комісію для ревізії і ліквідації Міністерства великоруських справ після встановлення влади гетьмана П. Скоропадського [14, арк. 32 і зв.].

З 21 по 27 травня 1918 р. як представник Міністерства великоруських справ Олексій Єлачич брав участь у засіданнях Комісії в справі повернення з Росії культурних цінностей. На

цих засіданнях історик виступав за зважену позицію, вважаючи, що необхідно шукати компроміс, який задовольнив би дві зацікавлені сторони [11, док. № 17–22]. Проте на засіданні 27 травня 1918 р. представники Міністерства великоруських справ О. К. Єлачич і С. О. Мако вийшли зі складу комісії з власної ініціативи, не погодившись з основними положеннями роботи комісії [11, док. № 105, с. 279].

Після захисту магістерської роботи в Київському університеті О. Єлачич приєднався до роботи новоствореного Кам'янець-Подільського ліцею, а наприкінці 1920 р. назавжди залишив Україну, емігрувавши до Королівства сербів, хорватів і словенців. У вступі до книги «Селянський рух у Хорватії і Славонії 1848–1849 рр.», що ґрунтувалася на дисертації, захищеній у Люблянському університеті у 1925 р. за підтримки професорів Ніколи Радойчича і Людмила Хауптмана [17, с. VII], історик згадує ті буремні роки: «Взимку 1920–1921 рр. після переїзду з Росії і після відпочинку від страшних переживань розпочав я думати спочатку про те, як можу відплатити свій борг за виявлену гостинність землі, яка в тяжкі дні по-братськи прийняла мене, потім про те, як повернутися до свого головного заняття – наукової праці, від якої мене відволікли війна і революція. Після серйозних роздумів дійшов висновку, що наукова робота над вивченням нейтральних тем з історії, найкраще місцевої історії, буде вирішенням цього питання» [17, с. VI].

Ця перша праця історика, що вийшла на хорватській землі, підтверджувала його відданість основним методам роботи з джерелами та принципам викладу матеріалу, що були властивими петербурзькій історичній школі, а саме тій її частині, що збиралася навколо С. Ф. Платонова, тобто гуртка російських істориків. Це підтверджують і документи особового фонду історика, які зберігаються в Києві. Керівником магістерської роботи юного науковця на історико-філософському факультеті Санкт-Петербурзького університету було призначено С. В. Рождественського [4, арк. 1], дослідника історії російської державності і права. У «Звіті про роботу під час проходження університетського курсу» О. К. Єлачич перерахував, які семінари він відвідував в університеті: В. А. Бутенка, М. І. Кареева, І. М. Гревса, С. Ф. Платонова, С. В. Рождественського, І. Д. Андреева [5, арк. 1]. Освіта, здобута в колі усталеної наукової школи, сприяла формуванню ретельного підходу до опрацювання історичного джерела, орієнтувала вченого на вивчення соціальних

і економічних чинників як визначальних для історичного розвитку.

Тема досліджень Єлачича в КСХС, проте, не була зовсім «нейтральною». У дослідженні проблем історії революції 1848–1849 рр. у Хорватії і Славонії простежуються певні роздуми автора над долею останньої російської революції. У своїх наукових розвідках він засуджував консервативну хорватську шляхту в небажанні виконувати постанови Пожонського сейму щодо звільнення від кріпосної залежності селян, а також і діячів іллірського культурно-політичного руху за нехтування соціальними питаннями. Вчений зазначав, що те національне піднесення, про яке зазвичай згадували хорватські історики, стосується лише відсотково невеликої групи хорватського населення, тоді як історія найбільшого соціального прошарку хорватського суспільства XIX ст., селянства, залишалася недослідженою. Вивчаючи революційну кризу 1848 р., писав Єлачич, добре видно протиріччя між соціальними і національними прагненнями в революційному русі [18, с. 530].

1925 р. вийшла друком інша книга О. К. Єлачича, в якій він безпосередньо виклав свої

роздуми щодо причин і значення революційного руху в Російській імперії, – «Російська революція і її походження». Значна частина цієї праці була присвячена переосмисленню подій української революції. Нехтування селянським питанням, романтичне трактування завдань побудови національної держави призвели до краху революційних намірів українського народу в роки громадянської війни, вважав історик. «Росія – переважно селянська країна, як і Югославія, тому її життєві проблеми здебільшого тісно пов'язані з просвітою і розвитком селянських мас, з посиленням індивідуальності селянина і його розсудливості» [16].

Нові біографічні відомості про життя і формування наукових поглядів О. К. Єлачича, пов'язані з Україною, дають змогу краще зрозуміти політичну позицію вченого, оцінити його внесок у формування югославської історичної науки міжвоєнного періоду. Досвід пережитого під час війни й революції сформував життєву позицію науковця, а теоретичною основою наукової праці вченого були засади петербурзької історичної школи, що збагатили різноманітність теоретичних напрямів і шкіл югославської міжвоєнної історичної науки.

Список літератури та джерел

1. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 1293.
2. Енциклопедія сучасної України. – Т. 9. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (далі – ІР). – І26929. – Візитівка О. К. Єлачича, подана В. І. Вернадському.
4. ІР. – Ф. 94. – № 7.
5. ІР. – Ф. 94. – № 14.
6. ІР. – Ф. 94. – № 16.
7. Казанское дворянство 1785–1917 гг. Генеалогический словарь / составители Г. А. Двоеносова, Л. В. Горохова, Д. Р. Шарафутдинов. – Казань : Гасыр, 2001. – 639 с.
8. Лупандін О. Питання реституції культурних цінностей в контексті російсько-німецьких мирних переговорів 1918 р. / О. Лупандін // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 5. – С. 287–314.
9. Подольский адрес-календарь / составил В. К. Гульдман. – Каменец-Подольский, 1895. – 563 с.
10. Стравинский И. Ф. Диалоги. Воспоминания, размышления, комментарии / И. Ф. Стравинский, Р. Крафт. – Л. : Музыка, 1971. – 414 с.
11. Українські культурні цінності в Росії : Перша спроба повернення, 1917–1918 / упоряд. С. Кот, О. Нестуля. – К. : Соборна Україна, 1996. – 300 с.
12. Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 1078. – Спр. 841.
13. ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 258. – Спр. 171.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1126. – Оп. 1. – Спр. 1.
15. ЦДАВО України. – Ф. 1126. – Оп. 1. – Спр. 6.
16. Jelačić A. Ruska revolucija i njeno poreklo [Електронний ресурс] / А. Јелаčić. – Zagreb, 1925. – 194 s. – Режим доступу: <http://www.mediafire.com/download/dkzrazu3v4i1spz/Aleksej+Jelacic+-+Ruska+revolucija+i+njeno+poreklo.exe>. – Назва з екрана.
17. Jelačić A. Seljački pokret u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1848–1849. Studija iz hrvatske socijalno-političke i kulturne istorije / А. Јелаčić. – Zagreb, 1925. – 147 s.
18. Jelačić A. Socialno- i nacionalno politički momenti u Hrvatskom pokretu god. 1848 / А. Јелаčić // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. – Т. 1. – Lwów, 1925. – S. 527–534.

I. Orel

ALEKSEJ JELAČIĆ: UKRAINIAN PERIOD OF LIFE

The paper presents the biography of eminent Yugoslavian historian A. Jelačić related to his childhood and youth spent in Ukraine, in particular his political and social life during World War I and Ukrainian Revolution, before the exile in late 1920 to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.

Keywords: the St. Petersburg school of history, Ministry of Russian Affairs, emigration, Yugoslavia.

Матеріал надійшов 14.03.2014